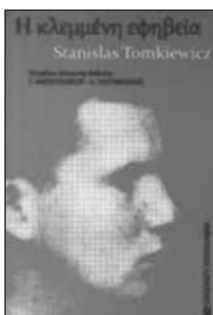


Βιβλιοκρισίες



Για το βιβλίο:

Stanislas Tomkiewicz, *Η κλεμμένη εφηβεία*, μτφρ. Γρηγόρης Αμπατζόγλου, επιμ. Γρηγόρης Αμπατζόγλου-Δημήτρης Πλουμπίδης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2012, 274 σ.¹

ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

Η Ρίκα Μπενβενίστε διδάσκει μεσαιωνική ιστορία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Η *Κλεμμένη εφηβεία*, αυτοβιογραφικό απομνημόνευμα του Στάνισλας Τόμκιεβιτς, είναι μαρτυρία για την επιβίωση ενός Εβραίου από τις ναζιστικές διώξεις και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης: μαρτυρία επίσης, για τα μεταπολεμικά του χρόνια στο Παρίσι, για τον κόσμο της ιατρικής και της παιδοψυχιατρικής από έναν στρατευμένο στο πλευρό των «αποκλεισμένων» εφήβων που πάσχουν ή που γίνονται παραβάτες.

Αν οι περιπέτειες του βίου του πρέπει να χωρέσουν σε λίγες αράδες, θα πούμε ότι ο Στάνισλας Τόμκιεβιτς γεννήθηκε το 1925 στη Βαρσοβία, μια πόλη με περισσότερους από 350.000 Εβραίους, σε μια ευκατάστατη αστική οικογένεια. Τον Νοέμβριο του 1940 οι Γερμανοί περιέκλεισαν τους Εβραίους της Βαρσοβίας, μαζί με άλλους που μετέφεραν από γειτονικές πόλεις, σε ένα γκέτο περιφραγμένο από έναν τοίχο δέκα μέτρα ψηλό που σπυτινιόταν από έναν τοίχο είχε συρματοπλέγμα. Πείνα, καταναγκαστική εργασία, συνωστισμός, τρόμος των μαζικών συλλήψεων και ασθένειες έγιναν γρήγορα η καθημερινότητα του γκέτο. Στους δρόμους σωρεύονται πτώματα. Ο έφηβος μαθαίνει την τέχνη της διαφυγής και της επιβίωσης: όταν πέφτει το σύνθημα για αιφνιδιαστικό μπλόκο, ο έφηβος κρύβεται στην πρώτη ανοικτή πόρτα, ανεβαίνει τρέχοντας τις σκάλες ως τη σοφίτα και σκαρφαλώνει στη σκεπή, απ' όπου παρακολουθεί τα τεκταινόμενα. Οι εκτοπίσεις στην Τρεμπλίνκα, απ' το καλοκαίρι έως το φθινόπωρο του 1942 και η εξέγερση του γκέτο την άνοιξη του '43 υπήρξαν το σκηνικό της εφηβείας του στη Βαρσοβία. Συλλαμβάνεται με τους γονείς του και καθ' οδόν προς την εξόντωση, υλοποιεί το σχέδιο που έχει προετοιμάσει από καιρό: πηδά από το τρένο. Η αγωνία παρατείνεται στην ημιπαρανομία στη Βαρσοβία μέχρι να συλληφθεί και να οδηγηθεί, μαζί με την αδελφή του, στο στρατόπεδο του Μπέργκεν Μπέλσεν στη Γερμανία. Η Απελευθέρωση τον βρίσκει και πάλι σε ένα τρένο που περιπλανιέται κάτω από τους συμμαχικούς βομβαρδισμούς, ένα τρένο που οι γερμανοί φρουροί το εγκαταλείπουν λίγο πριν το συναντήσουν οι προελαύνοντες Αμερικανοί. Βαριά άρρωστος από τύφο, μόλις αναρρώσει θα ακολουθήσει μια ομάδα παιδιών που επαναπατρίζονται από το Μπούχενβαλντ στη Γαλλία. Γαλλία, χώρα των ονείρων για πολλούς Εβραίους της ανατολικής Ευρώπης στον Μεσοπόλεμο: χώρα της γαλλικής επανάστασης, της δημοκρατίας, της επιστήμης, της λογοτεχνίας, πολιτισμού, των ελευθερών ηθών... Φθάνει στο Παρίσι, στο περίφημο Ξενοδοχείο Lutétia που έχει διαμορφωθεί σε

κέντρο υποδοχής των εκτοπισμένων. Φυματικός, αναρρώνει σε σανατόριο μέχρι το 1947. Το Κομμουνιστικό Κόμμα θα είναι η πρώτη οικογένεια του νεαρού ορφανού πρόσφυγα. Στα χρόνια που ακολουθούν, με απίστευτη επιμονή, σπουδάζει ιατρική, εργάζεται ως εσωτερικός γιατρός και εκπαιδεύεται ως παιδοψυχίατρος.

Διαλέγει τα «δύσκολα» και στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 δουλεύει σε ένα νοσοκομείο για καθυστερημένα παιδιά στο Λαρόρ-Γκιγιόν (Laroche-Guyon) και σε ένα κέντρο υποδοχής για παραβάτες έφηβους στο Βιτρύ (Vitry). Τα γεγονότα του Μάη του '68 θα κατευθύνουν τη δράση του στην αντι-ψυχιατρική και στον αγώνα ενάντια στη βία των θεσμών. Ερευνητής, καθηγητής της ψυχοπαθολογίας στο Πανεπιστήμιο της Vincennes, θα συνεχίσει να προσφέρει όλη του την ενεργητικότητα αναζητώντας νέες ψυχοθεραπευτικές μεθόδους στο πλαίσιο ερευνητικών ομάδων που στρατεύονται στο πλευρό των κολασμένων, υπέρ των παιδιών που κακοποιούνται εκτός του οικογενειακού τους περιβάλλοντος.

Γκέτο και στρατοπεδική εμπειρία βρίσκονται στον πυρήνα της αυτοβιογραφικής εξιστόρησης. Η στιγμή της συγγραφής, της κατάθεσης της μαρτυρίας είναι η στιγμή που ο επιζών αναγνωρίζει τον εαυτό του σε αυτό το παρελθόν, εξομολογείται για να καταστήσει γνωστό, κατανοητό, ότι ο ομιλών και ο έγκλειστος του στρατοπέδου είναι ένα και το αυτό πρόσωπο. Αυτός είναι ο λόγος που στο πρώτο κεφάλαιο που επιγράφεται «γιατί έγινα ψυχίατρος» ο συγγραφέας δηλώνει απερίφραστα αυτό που αποκαλεί «αλήθεια» του, αυτό που όπως ομολογεί του πήρε χρόνια να μπορεί να αντιμετωπίσει: ότι *δουλεύει με έφηβους γιατί του κλέψανε τη δική του εφηβεία*. Δύο απόπειρες αυτοκτονίας, με αφορμή μια «αφόρητη ενοχή» και μια «ταπείνωση» που προκλήθηκαν μέσα στις συνθήκες του γκέτο, του τρόμου και του θανάτου που σπέρνουν οι Γερμανοί, και ένας ψυχίατρος που όχι μονάχα γιατρεύει με λόγια την πληγή που προκάλεσε τη δεύτερη απόπειρα αλλά και του χαρίζει τη δύναμη να επιβιώσει μέσα σε όσα έμελλε να ακολουθήσουν. «Αν έχω γίνει και εγώ ψυχίατρος είναι επίσης για να μπορέσω να επιστρέψω στους άλλους αυτό που πήρα από αυτόν τον άνθρωπο», γράφει ο Τόμκιεβιτς. Αν αυτή η αυτοβιογραφία διαφοροποιείται από άλλες αυτοβιογραφίες επιζώντων της shoah, αποδίδοντας μεγάλο βάρος στη ζωή μετά τον πόλεμο και στο έργο του συγγραφέα στον τομέα της ψυχιατρικής πρακτικής, μοιάζει ωστόσο με

όλες τις άλλες κατά τούτο: η εμπειρία του πολέμου αποτελεί αναπόδραστα κριτήριο, φίλτρο, ρητή ή άρρητη αναφορά για όλα όσα παρακολουθεί να συμβαίνουν γύρω του: « το ίδιο το νοσοκομείο, κατά τη διάρκεια πολλών χρόνων που πέρασα εκεί και ως ασθενής αλλά και ως γιατρός, με έκανε μερικές φορές να σκεφτώ τον κόσμο των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Πολύ συχνά έβρισκα ως πρόσχημα τις θεραπευτικές του λειτουργίες για να δικαιώσω τη λειτουργία αποκλεισμού και καταπίεσης. Με έκπληξη έβλεπα ότι όχι μόνο οι ίδιοι οι δράστες αλλά και ο περίγυρος, ακόμη και τα θύματα δεν αντιλαμβάνονταν αυτή τη βία, τόσο ήταν “κολλημένοι” στα δίκτυα του συστήματος».

Η ψυχαναλύτρια Αν-Λιζ Στερν που στα είκοσι-δύο της χρόνια εκποτίστηκε στο Άουσβιτς Μπίρκεναου μεταφέρει το περιστατικό μιας μητέρας που συνοδεύει το επτάχρονο «καθυστερημένο» παιδί της στο νοσοκομείο.² Ένας νεαρός γιατρός το γδύνει με γρήγορες κινήσεις για να το ξετάσει. Πανικός. Η εκπαιδευόμενη γιατρός πρώην εκποτισμένη επαναλαμβάνει στον εαυτό της «Καμία σχέση, δεν έχει να κάνει, δεν είμαστε εκεί», αλλά το στομάχι της σφίγγεται...

Ένα ερώτημα στροβιλίζει στο νου του αναγνώστη της αυτοβιογραφικής μαρτυρίας: πώς είναι δυνατό από το κακό, από έναν βίο που κάποια στιγμή έφτασε στα πρόθυρα της ζωής που δεν αξίζει να τη ζει κανείς, να βγει καλό, ένας βίος που ανοίγεται στους άλλους, και μάλιστα στους πιο αδύναμους για να προσφέρει βοήθεια, μια ζωή χρήσιμη για τους άλλους που χαρίζει ικανοποίηση στον ίδιο. Κι αν, όπως έγραφε η επιζώσα του Ράβενσμπρουκ (Ravensbrück) Σαρλότ Ντελμπό, «κάθε γνώση είναι άχρηστη», «σε έναν κόσμο όπου δεν είναι ζωντανοί αυτοί που νομίζουν πως είναι»;³

Όλοι όσοι βίωσαν τη στρατοπεδική εμπειρία και απεφάσισαν κάποια στιγμή να γράψουν, είτε πρόκειται για μεγάλους και γνωστούς συγγραφείς είτε για ανθρώπους που δεν παιδεύονται συστηματικά με τη γραφή, βασανίστηκαν από το ερώτημα αν λένε τα σωστά, μήπως λένε πολλά, μήπως πολύ λίγα. Πώς να εξιστορήσει κανείς την ακραία βία; Πώς να την αναπαραστήσει; Πώς να κρατήσει τη δική του αξιοπρέπεια μέσα σε αυτό το σύμπαν που η αφήγησή του αναπαριστά; Ο Άλμπερτ Μπίγκιελμαν, ένα άλλο παιδί γεννημένο σε μια οικογένεια Πολωνο-εβραίων μεταναστών που εκποτίστηκε στα δώδεκα χρόνια του από το Παρίσι στο Μπέργκεν Μπέλσεν, όταν μετά από χρόνια γράφει τις αναμνήσεις του ομολογεί: «Δεν καταφέρνω να μεταδώσω την πραγματικότητα του Μπέργκεν Μπέλσεν διότι δεν βρίσκω λέξεις αρκετά δυνατές για να δώσω να καταλάβει κανείς αυτά που συνέβαιναν. Δεν υπάρχει τίποτα συγκρίσιμο. Το χειρότερο ήταν ο μόνιμος θάνατος, η δυσωδία, οι κραυγές όλων όσοι είχαν τη δυνατότητα να δίνουν διαταγές, σε ολόκληρη την ιεραρχία από πάνω προς τα κάτω, ακόμη και εκτός των SS. Η αταξία. Ένα διαρκές θαμπό γκρι. Να πω ότι υπήρχαν πλήθος πτώματα, τι πάει να πει αυτό; Ποια είναι η εικόνα που δίνεται σε αυτούς που δεν το έζησαν; Να γίνω πιο συγκεκριμένος σε μακάβριες λεπτομέρειες, κι αυτό δεν σημαίνει τίποτα, μου φαίνεται. Οι φωτογραφίες είναι χρήσιμες, αλλά μακράν της πραγματικότητας. Είναι άραγε αυτό μεταβιβάσιμο»;⁴

Το τέλος του πολέμου βρίσκει εκατομμύρια ανθρώπους μακριά από τα σπίτια τους, εκατοντάδες χιλιάδες παιδιά και έφηβους ορφανούς σε άθλια ψυχική και σωματική κατάσταση χωρίς οικογένεια να στηρίξει τις προσπάθειες μιας καινούριας αρχής. Λίγες μέρες μετά την άφιξή του στο Παρίσι, ο Τόμκιεβιτς μεταφέρεται στο νοσοκομείο. Εκεί νιώθει κοντά μονάχα σε αυτούς «από εμάς» που γνώρισαν το γκέτο, το στρατόπεδο, τους ομαδικούς τάφους, τα βαγόνια, τα χτυπήματα, τους νεκρούς... Και

παρόλο που ο ίδιος επέζησε, παρόλο που ο «θάνατος είναι για τους άλλους», δεν καταλαβαίνει «πώς μπορεί κανείς να είναι φυσιολογικός». «Δεν βρίσκομαι ανάμεσα στους ζωντανούς, πέθανα στο Άουσβιτς και κανείς δεν το πρόσεξε... να ξαναρχίσω τη ζωή, τι έκφραση κι αυτή... Αν υπάρχει κάτι που δεν ξαναρχίζει είναι η ζωή σου», έγραφε η Ντελμπό.⁵

Προκαλεί ίσως εντύπωση η «δημόσια σιωπή» στη δεκαετία του '50 σε σύγκριση με την πανταχού παρουσία του Ολοκαυτώματος στον δημόσιο λόγο στις δεκαετίες του 1980 και 1990. Οι πρώτες απόπειρες μαρτυρίας προσέκρουσαν στη δυσπιστία. Ο συγγραφέας κάνει λόγο γι' αυτήν τη «βουβαμάρα», αποτέλεσμα της «κωφότητας» απέναντι σε αφηγήσεις που αμφισβητούσαν μια ορισμένη εικόνα του πολιτισμένου κόσμου, που ξύπναγαν ενοχές σε όσους δεν συνέτρεξαν στους κατατρεγμένους. Η μαρτυρία δεν ήταν τόσο «ανείπωτη», όσο «ανήκουστη» λέει η Ανέτ Βι-βροκά.⁶ Η μαρτυρία χρειάζεται τη «συναισθηματική κοινότητα» ανάμεσα στους επιζώντες και τους ακροατές. Γνωρίζουμε σήμερα, ότι αμέσως μετά τον πόλεμο στη Γαλλία οι επιζώντες δεν συγκροτούσαν αναγνωρίσιμη συνεκτική ομάδα. Για αρκετά χρόνια συναναστρέφονταν μεταξύ τους, μιλούσαν αναμεταξύ τους, κατέγραφαν τις αφηγήσεις τους αναμεταξύ τους, αλλά οι σπάνιες προσπάθειες να φέρουν τη μνήμη τους σε δημόσια προσοχή αποδείχθηκαν μάταιες. Πολλοί είναι οι λόγοι που οδήγησαν στο σπάσιμο της δημόσιας σιωπής και έχουν συζητηθεί ευρύτατα. Για τον καθένα όμως επιζώντα υπάρχει και μια κομβική στιγμή. Ο Στάνισλας Τόμκιεβιτς αρνήθηκε για πολλά χρόνια να μιλήσει για ταπεινώσεις για τις οποίες ένιωθε ντροπή. Αυτή τη «ντροπή», για την οποία με τόση διαύγεια μίλησε ο Πρίμο Λέβι. Ο Τόμκιεβιτς θέλησε να θεραπευτεί για να θεραπεύει άλλους, να γίνει σαν όλους τους άλλους, θεώρησε ότι η σιωπή του ήταν το τίμημα για την πολυπόθητη αφομοίωση. Ωστόσο, η εμφάνιση των αρνητών του Ολοκαυτώματος, τον έκανε να αλλάξει την απόφασή του. Η σιωπή θα ήταν πια «αμαρτία», λέγει.

Ο Τόμκιεβιτς εξηγεί πώς για χρόνια, πέρα από τους επαναλαμβανόμενους εφιάλτες του, κρατούσε μια αρκετά θολή εικόνα του Μπέργκεν Μπέλσεν. Οι λόγοι δεν ήταν μονάχα το κόμμα στο οποίο τον είχε βυθίσει ο εξανθηματικός τύφος για μια ολόκληρη εβδομάδα σβήνοντας τις τελευταίες αναμνήσεις του στρατοπέδου, ούτε μονάχα η επιθυμία μιας καινούριας ζωής στραμμένης στο μέλλον. Με μεγάλη καθυστέρηση μπόρεσε να «ανακαλύψει» τι ήταν αυτό που έκρυβε στο σκοτάδι τις αναμνήσεις από το στρατόπεδο, τις αναμνήσεις μιας πολύ συγκεκριμένης σωματικής οδύνης: πείνα, πρησμένα πόδια, πληγές, τύφος, πόνοι... Οι αναμνήσεις χάνονταν πίσω από μια διπλή κρυφή ενοχή: Πρώτα, «εγκατέλειψε» τους γονείς του όταν πήδηξε από το τρένο που τους οδηγούσε στον βέβαιο θάνατο και ύστερα επέζησε ως «προνομιούχος» σε ένα στρατόπεδο όπου ο θάνατος δεν κάταπιε τους συρμούς μέσα σε θαλάμους αερίων, αλλά μονάχα παραμόνευε καθημερινά με τη μορφή της ασιτίας, του ξυλοκοπήματος, της εξάντλησης από την καταναγκαστική εργασία, από την παγωνιά στα ατελείωτα προσκλητήρια, με τη μορφή του τύφου... Εν τέλει, αυτός ο «τυχερός» βρέθηκε στο στρατόπεδο όπου μπορούσε να ζυγίζει τριάντα εννιά κιλά και όχι είκοσι έξι, εκεί όπου μπορούσε ακόμη να εξασφαλίσει μια μπουκιά ψωμί και για το ανιψάκι του...

Η κανονική ζωή, αλλά και η ζωή στο στρατόπεδο αλλάζει από απρόβλεπτες τυχαίες συναντήσεις. Αξίζει να πούμε εδώ ότι ανάμεσα στους θεσσαλονικιούς Εβραίους του Μπέλσεν, ο Τόμκιεβιτς κάνει τη γνωριμία μιας νέας γυναίκας, που τον βοηθά, του δίνει λίγο ψωμί και του μαθαίνει γαλικά. Μια γυναίκα με την οποία αλληλογραφεί και διατηρεί φιλικές σχέσεις μεταπολεμικά. Η Νόρα

Σαπόρτα, από το γκρουπ των ισπανών Εβραίων της Θεσσαλονίκης, στην οποία αναφέρεται ο συγγραφέας δεν είναι άλλη από την κόρη του μεγάλου ιστορικού Ζοζέφ Νεχαμά...

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια στη Γαλλία, αναδεικνύονται ως ένα περιεργό κράμα του αέρα της ελευθερίας με έναν ακραίο συντηρητισμό και εφησυχασμένες συνειδήσεις. Ο συντηρητικός αυτός κόσμος θα κλονιστεί με τα γεγονότα του Μάη του '68. Μέχρι τότε στην «κατοικημένη έρημο» (Σαρλότ Ντελμπό) των επιζώντων υπάρχουν μονάχα οάσεις: η δουλειά, η πολιτική στράτευση, οάσεις ανθρωπιάς μέσα από τυχαίες συναντήσεις: η φίλη που τον εμψυχώνει στην απόφαση να σπουδάσει, η άγνωστη υπάλληλος που δέχεται να τον εγγράψει στον πρώτο χρόνο της ιατρικής σχολής ενώ δεν μπορεί να καταβάλει το χρηματικό αντίτιμο, γιατί τον ακούει να της λέει: «Λοιπόν ήμουν στο γκέτο της Βαρσοβίας, μετά στο Μπέργκεν Μπέλσεν και εδώ ήρθα με ωτοστόπ από τη Γκρενόμπλ όπου ζω μέσα σε ένα σανατόριο».

Ήθελα να γίνω γιατρός, ήθελα να θεραπεύσω επαναλαμβάνει με χίλιους τρόπους ο Τόμκιεβιτς και, όπως ανέφερα παραπάνω, αναγνωρίζει μια οφειλή στον γιατρό που τον γιάτρεψε γιατί του μίλησε μετά τη δεύτερη απόπειρα αυτοκτονίας στο γκέτο. Υπάρχει όμως και μία εμβληματική φιγούρα, ένας γιατρός που τον εμπνέει με τη δράση του. Πρόκειται για τον Γιάνουτς Κόρτζακ, τον χαρισματικό παιδίατρο και παιδαγωγό στη Βαρσοβία που έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του ως διευθυντής ενός εβραϊκού ορφανοτροφείου και αρνούμενος να σώσει τον εαυτό του συνόδεψε με υπερηφάνεια «τα παιδιά του» στο τρένο που τους οδήγησε μαζί στους θαλάμους αερίων της Τρεμπλίνκα.

Είναι πολλά αυτά που λέει ο Τόμκιεβιτς, και αυτά που μπορεί κανείς να καταλάβει τόσο για τη σημασία των ερευνών του όσο και για την εμπλοκή του στην κριτική των θεσμών αλλά και στη δημιουργία εναλλακτικών δομών θεραπείας. Αλλά ο καθένας μας διαβάζει ένα βιβλίο, ιδιαίτερα όταν αναφέρεται σε έναν τόσο πλούσιο βίο, από τη δική του σκοπιά και σ' αυτό το τραπέζι υπάρχουν άνθρωποι που μπορούν να μιλήσουν πολύ καλύτερα από μένα για όλα όσα μεταφέρει ο συγγραφέας για την ιατρική, την παιδοψυχιατρική και τους θεσμούς τους στη Γαλλία.

Να σημειώσω μονάχα ότι οι επιμελητές μάς προσφέρουν μια θαυμάσια ρέουσα μετάφραση, ένα κατατοπιστικό επίμετρο και υποσημειώσεις που βοηθούν να κατανοήσουμε και να εντάξουμε τις αναφορές του Τόμκιεβιτς στον κόσμο του πολέμου, στη Γαλλία και στον κόσμο της ιατρικής.

Τέλος, ανάμεσα στα άλλα, από το βιβλίο αυτό εγώ κρατώ την ιστορία ενός ανθρώπου με πάθη και αδυναμίες ίσως –ποιος δεν έχει– αλλά που εξαιτίας ή παρά το τραυματικό του παρελθόν μπορεί να βλέπει, να ακούει τους άλλους και που η ιδιότητά του αυτή μπορεί να έχει απρόβλεπτες συνέπειες για τους συνανθρώπους του, για την κοινωνία του. Μου φέρνει στον νου την τελευταία εγγραφή, στις 4 Αυγούστου 1942, στο ημερολόγιο του Κόρτζακ πριν ακολουθήσει τα παιδιά στο τρένο προς τον θάνατο:

Ποτίζω τα λουλούδια. Το φαλακρό μου κεφάλι στο παράθυρο. Τι υπέροχο στόχος.

Κρατά όπλο. Γιατί στέκεται και κοιτά ήρεμα;

Δεν έχει διαταγή να πυροβολήσει.

Μην ήταν στην πολιτική του ζωή, δάσκαλος στο χωριό, ή συμβολαιογράφος, οδοκαθαριστής στη Λειψία ή σερβιτόρος στην Κολωνία;

Τι θα έκανε αν του έκανα νεύμα; Αν του κουνούσα το χέρι φιλικά;

Μήπως δεν ξέρει καν πώς έχουν τα πράγματα;

Ίσως έφθασε μόλις χτες, από μακριά...⁷

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Το κείμενο αυτό διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου στο Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης στη Θεσσαλονίκη, στις 17 Απριλίου 2013.
- 2 Anne-Lise Stern, *Le savoir-déporté. Camps, histoire, psychanalyse*, Seuil, Παρίσι 2004, σ. 115.
- 3 Charlotte Delbo, *Auschwitz et après. Il Une connaissance inutile*, Éditions de Minuit, Παρίσι 1970.
- 4 Albert Bigelman, *J'ai eu douze ans à Bergen-Belsen*, Fondation pour la Mémoire de la Shoah, Παρίσι 2008, σ. 102-103.
- 5 Delbo, *Une connaissance inutile*, ό.π.
- 6 Annette Wieviorka, «Indicible ou inaudible. La déportation. Les premiers récits (1944-1947)», *Pardès* 9-10 (1989).
- 7 Janusz Korczak, *Ghetto Diary*, Holocaust Library, Ν. Υόρκη 1978, σ. 189.



Για το βιβλίο: Δημήτρης Ραυτόπουλος, *Emfύλιος και λογοτεχνία*, Πατάκης, Αθήνα 2012, 391 σ.

ΕΝΑΣ ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΓΙΑ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΕΠΟΧΕΣ

ΙΑΚΩΒΟΣ ΑΝΥΦΑΝΤΑΚΗΣ

«Το αίμα μελάνι δεν γίνεται» τιλοφορείται ένα άρθρο για τα πενήντα χρόνια από τη λήξη του Emfύλιου που χρησιμοποιείται ως πρώτο κεφάλαιο στο βιβλίο *Emfύλιος και λογοτεχνία* του Δημήτρη Ραυτόπουλου. Το αίμα μελάνι δεν γίνεται, αλλά η πληγή είναι ακόμα ανοικτή, αφού ο Emfύλιος απασχολεί αδιάκοπα ιστορικούς, λογοτέχνες και μελετητές. Ο Emfύλιος και ο τρόπος με τον οποίο αυτός πέρασε στην ελληνική λογοτεχνία είναι το βασικό, αλλά όχι αποκλειστικό, θέμα του βιβλίου. Αποτελεί μια συλλογή από εκτεταμένες μελέτες που καλύπτουν τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια της κριτικής παραγωγής του Ραυτόπουλου και προσφέρουν την ευκαιρία να επανεξεταστεί ο Emfύλιος και το τραύμα που άφησε στην κοινωνία.

Ο Δημήτρης Ραυτόπουλος είναι πρώτα από όλα γνωστός για τη δουλειά του στην *Επιθεώρηση Τέχνης*. Νωρίτερα, είχε βρεθεί

Ο Ιάκωβος Ανυφαντάκης είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Η μελέτη του εστιάζει στο πώς εγγράφεται η μνήμη της δεκαετίας του '40 στην ελληνική πεζογραφία. Επίσης, πρόσφατα κυκλοφόρησε η νουβέλα του Αλεπούδες στην πλαγιά (Πατάκης 2013).